

„Češi jsou Němci“: zavedení pojmu gradientní identialterita¹

Autor: Tomáš Samek

Abstract

“Czechs are Germans”: *Introducing the concept of gradient identialterity*. – Sociocultural identity and alterity are ideal types representing the two opposite poles of “the same” and “the other”. In real societies, however, what we find is more of a mixed identialterity – a concept newly proposed in this article. Identialterity is a gradient, conditioned by communicative practices that are both reflexive and, to a certain extent, constitutive of it. The gradient identialterity of social and cultural groups may be, among other methodological viewpoints, studied and analyzed from a deictic perspective.

Keywords: identity, alterity, identialterity, “us and them”, deictic perspective

Klíčová slova: identita, alterita, identialterita, „my a oni“, deiktická perspektiva

Začnu anekdotou, kterou mi kdysi vyprávěl jeden Rus. Říkal mi se šibalským úsměvem, že oni, Rusové, říkají o nás Čechách, s jakýmsi kritickým posměškem, že jsme slovansky mluvící Němci. Podle toho jsme i nejsme Slované ve stejném, plnohodnotném smyslu jako oni, Rusové. „Češi jsou slovansky mluvící Němci.“ Sledujme sociokulturní logiku tohoto výroku a to, jak se v něm prolínají a vzájemně reflektují kategorie stejného a jiného, identity a alterity. Pohled na stejné a jiné, který zde představuji, nevychází přímo z filosofického pojmání těchto kategorií,² nýbrž spíše z tradice sociokulturní a lingvistické antropologie,³ takže se hlásí k sociálnímu konstruktivismu.⁴ Tyto tradice – filosofická a společenskovední – však nejsou nutně protichůdné a podle mého názoru se na mnoha místech plodně doplňují. Cílem této stati je zavést pojem gradientní identialterita jako užitečný nástroj deskripce stejného a jiného v antropologii.

Emické, etické a lidový esencialismus

Kulturní antropologie mnohokrát popsala rozdíl mezi *emickým* a *etickým* pohledem na kulturní jevy: emicky se díváme na jevy a projevy naší vlastní skupiny, kdežto etickým

¹ Tento text vychází z příspěvku „Stejně a jiné v deiktické perspektivě“ předneseného na konferenci *Stejně a jiné ve filosofické a speciálněpedagogické reflexi. Inkluzivní škola*, konané na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze dne 3. 5. 2018.

² Srov. WALDENFELS, Bernard. *Znepokojivá zkušenost cizího*. Praha: OIKOYMENH, 1998; DESCOMBES, Vincent. *Stejně a jiné: Čtyřicet pět let francouzské filosofie (1933–1978)*. Praha: OIKOYMENH, 1995.

³ Srov. ERIKSEN, Thomas Hylland. *Etnicita a nacionalismus: Antropologické perspektivy*. Praha: SLON, 2012; SILVERSTEIN, Michael. Shifters, linguistic categories, and cultural description. In BASSO, Keith, SELBY, Henry (eds.). *Meaning in Anthropology*. Albuquerque: University of New Mexico, 1976, s. 11–55.

⁴ Srov. BERGER, Peter L., LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.

pohledem sledujeme jiné, cizí – ty kulturní jevy, jež nepřínáležejí naší vlastní kultuře.⁵ Není tomu tak, že jeden pohled je nutně pravdivější než druhý – pouze se liší tím, že jeden je pohledem zevnitř a druhý je pohledem zvenčí. Oba pohledy mají své výhody i nevýhody a vzájemně se doplňují: určité věci lze pochopit pouze zevnitř, tedy až když se natolik seznámíme s určitou kulturou, že se v ní cítíme bezmála stejně doma jako v kultuře vlastní; a naopak jiné věci lze spatřit pouze při pohledu zvenčí, jelikož pro příslušníky dané kulturní skupiny se staly natolik samozřejmými, že jsou pro ně vlastně neviditelné. Je těžké nahlédnout zvláštnost našich pojmů a kategorií, pokud jsme v nich vyrostli a považujeme je za samozřejmé, přirozené a (neuvědoměle) univerzální. Teprve pohledem zvenčí se láme tato pojmová sebejistota.

První zpochybnění samozřejmosti a přirozenosti našich kategorií: když se na ně dokážeme po návratu z ciziny podívat jakoby cizíma očima. Co se doposud jevílo jako přirozené a všeobecně platné, může náhle vyjevit svou relativitu a vázanost na určité prostředí a kulturní kontext. Klasicky se rozdíl mezi emickou a etickou perspektivou ustavil v sociokulturní antropologii tak, že emický je pohled domorodce na svou kulturu, kdežto etický je pohled antropologa jako toho, kdo k domorodci přistupuje zvenčí neznaje zprvu svět jeho kategorií, zvyků a souvislostí.

Emický je tedy takový rozdíl, který se stal v dané pospolitosti všeobecně sdíleným jazykovým automatismem, o jehož nutnosti nelze pochybovat. Jazykem se tu přitom myslí jakékoli sociální chování nesoucí význam srozumitelný členům daného společenství. Právě tyto automatismy mohutně přispívají k naturalizaci jazyka a k dojmu, že emické hranice jsou esenciální, tudíž platné nutně, a nikoli dané společenskou nebo kulturní dohodou, tudíž platné a ustanovené arbitrárně. Emická optika umocňuje lidový esencialismus – antropology tisíckrát popsané přesvědčení dané pospolitosti, že její kategorie jsou dané božstvem nebo přírodou a jejich vymezení je historicky neměnné, věčné, tryskající ze samé podstaty, jejíž fungování není podmíněno společenským životem, dějinným vývojem ani kulturními zvyky.

Lidový esencialismus všude na světě tíhne k jakémusi pojmovému a kategoriálnímu absolutismu: identitu vnímá často primordiálně jako pevně danou a nepodléhající dalším vlivům a stejně tak se dívá i na protiklad identity – jinakost čili alteritu. Co je české, není německé a naopak. V tomto duchu lze ideálnětypovou identitu matematicky vyjádřit jako rovnost $A = A$. Naopak ideálnětypovou alteritu vyjádřuje nerovnost $A \neq B$, přičemž A je naprosto odlišné od B v tom smyslu, že průnik mezi množinami A a B je nulový.

Emická kategorizace zhusta odpovídá většinovému lidovému esencialismu: buď jsi A , nebo jsi B ; nemůžeš být obojím, leda za cenu, že je s tebou něco špatně. Člověk je buď Čech, anebo Němec – nic mezi tím. To proto, že Čechem se rodí, nikoli stává: identita je vrozená, primordiální a substanciální a hranice mezi ní a alteritou je za normálních okolností ostrá, ba nepřekročitelná. Taková je i emická perspektiva: podává svět v ostrých dichotomiích *buď – anebo*. Při pohledu z Česka nebo z Německa je člověk kategorizován buď jako Čech, anebo jako Němec.

---

⁵ Termín etický zde nesouvisí s etikou, nýbrž je protikladem termínu emický (viz PIKE, Kenneth L. *Etic and emic standpoints for the description of behavior*). Je pozoruhodné, že pojmový protiklad emický a etický vychází ze strukturální lingvistiky a je tedy blízký myšlení Pražského lingvistického kroužku.

Naopak etická perspektiva může vznikat při pozorování z větší dálky: budeme-li se na Čechy a Němce dívat očima průměrného Američana, začne být patrné nejen to, čím se oba národy liší, nýbrž i to, co mají – na rozdíl od Američanů – společné a co sdílejí: třeba svou evropskou totožnost, kterou se odlišují právě od Američanů. To se stalo autorovi těchto řádek, když několik let žil v USA: nikoli vzácně se v konverzacích setkával s paušalizujícím slovním spojením „you, Europeans“ – jímž se na půdě kontinentální Evropy my Evropané neoslovujeme. Němec, který by oslovil Čecha „vy, Evropané“, by působil divně: takové oslovení volá po otázce „Cožpak vy, Němci, nejste Evropané?“ Evropské „my“ ovšem vytane zřetelněji, dostaneme-li se mimo Evropu – v tu chvíli nám začne toto „my“ vnucovat naše neevropské okolí jako společnou vlastnost „nás“ všech Evropanů. Zblízka vynikají rozdíly, zdálky jsou zřejmější podobnosti.

Je třeba poněkud podstoupit od česko-německého prostředí střední Evropy, aby mohla vzniknout věta: „Češi jsou slovansky mluvící Němci.“ V anekdotické zkratce kulturního heterostereotypu tu vzniká cosi, co se z hlediska lidového esencialismu jeví jako komický paradox: „Češi jsou Němci.“ Nebo přesněji: „Češi jsou takový druh Němců, který hovoří slovanským jazykem.“ Jelikož v logice etnonacionálního esencialismu jsou Němci definováni mimo jiné tím, že hovoří německy, tedy neslovanským jazykem, plyne z toho jediné: Češi nejsou ani pořádní Slovani, ani kloudní Němci – jsou jakýmsi národním hybridem, bastardem pohybujícím se na pomezí obou kolektivních esencialit.

Odtud posměšný tón ukrytý v tomto heterostereotypizujícím rčení. Z hlediska emických kategorií lidového esencialismu je živel slovanský jiný než germánský a jakékoli jejich mísení je podezřelé nebo směšné. Na tom lze vidět, že ani odstup z dálky nebrání kulturní stereotypizaci. Přirozený svět je takový, který odpovídá ostrým emickým dichotomiím mezi „námi“ a „jimi“: co se ocitá na hranici takové dichotomie a stírá tudíž její ostrost, je hodno posměchu.

Gradientní identialterita

Na rozdíl od lidového esencialismu, ochotného bít se za neprostupnost hranic mezi kolektivními identitami a chovat podezření vůči všemu, co představu neprostupnosti narušuje, vnímá soudobá sociokulturní antropologie ony hranice jako prostupnější, více fluidní, méně určité a neustále vyjednávané každodenními komunikačními praktikami. Připomínám, že komunikací a jazykem se tu rozumí jakékoli sociální chování obdařené sdíleným významem. Není již nijak zásadní trvat na odlišnosti:

„V něčem jsme my, Češi, Němcům podobní, v něčem ne.“ Uplatňuje se zde nebinární *fuzzy* logika, kdy objekt je prvkem určité množiny do jisté míry, graduálně a spojitě – do jisté míry jsme a do jisté míry nejsme (jako) Němci. Díky tomu pak lze hovořit o vícevrstevných identitách. Hranice mezi „my“ a „oni“ je sociokulturně relativní, dynamická a závisí na perspektivě posuzovatele a na kontextu promluvy, v níž jsou použity deiktické výrazy typu „my“, „vy“, „oni“. Tato perspektiva sama je jen v ojedinělých případech nezávislá na sociálních a kulturních faktorech – a je otázka, zda na nich může být vůbec někdy nezávislá absolutně.

Všimněme si přitom výrazu „jako“ ve větě: „V něčem jsme jako Němci, v něčem zas ne.“ Tento výrok v sobě obsahuje implicitní deixi: „Do jisté míry jsme my jako oni.“ V těchto

formulacích vyjadřuje „jako“ cosi, co striktně vzato není identita ani alterita. Proč nejde o identitu stricto sensu? Nejsme nutně stejní jako Němci, respektive i kdybychom nakrásně byli v lecčem stejní, vnímáme se jako samostatná, do jisté míry ohraničená a svěbytná jednotka. Proč nejde ani o alteritu? Nejsme nutně jiní než Němci, respektive i kdybychom nakrásně byli poněkud jiní, můžeme se stále současně vnímat jako patřící do téže společné jednotky (např. Středoevropané), tudíž něco sdílíme.

„My jsme jako oni“ nespĺňuje striktně ani binaristickou definici identity ($A = A$), ani alterity ($A \neq B$, kde průnik obou množin je nulový). „Jako“ v sobě obsahuje cosi z identity a cosi z alterity. „Jako“ je výrazem toho, co nazvu *gradientní identialteritou* – a o tom, zda se v dané promluvě spíše aktualizuje ve smyslu identity, nebo naopak ve smyslu alterity rozhoduje perspektiva mluvčího a kontext, do něhož svá slova zapojuje. Identialterita je tedy významově podmíněna ukotvením v deiktické vrstvě jazyka, spoluurčované pragmatickými okolnostmi řečového aktu.

Identialterita je amalgámem potenciální sociokulturní identity a alterity, která může být kontextem aktualizována jako identita nebo jako alterita. *Gradientní* je proto, že přechod od identity k alteritě bývá sice spojitý, nicméně zpravidla nikoli lineárně spojitý, nýbrž spíše odpovídající jakémusi kontinuu oblých schodů. Nakolik mají schody takového přechodu spíše oblé anebo spíše ostřejší hrany, závisí namnoze na tom, zda přechod od identity k alteritě, od stejného k jinému pozorujeme spíš z perspektivy emické (ostřejší přechody), nebo etické (oblé, povlovnější přechody). Avšak jak již bylo řečeno, rozhodujícím významotvorným činitelem je kontext, do něhož účastníci promluvy zasazují své výpovědi, přičemž samozřejmě těmito výpověďmi zároveň kontext ustavují. Ještě přesnější než o kontextu je hovořit o konsituaci, což je termín, jímž se v textové lingvistice souhrnně označuje kontext a situace dané promluvy.

Právě z toho důvodu, že identialterita je kontinuálním jevem a že se aktualizuje a projevuje konsituálně, lze ji s výhodou studovat pomocí *deiktické perspektivy*. Deiktickou perspektivu definuji jako analyticko-metodologické hledisko, které se táže, nakolik se daný identitární (pro)jev svou strukturou nebo dynamikou podobá strukturální dynamice integrálního symbolicko-deiktického pole.⁶ Svou povahou se tedy jevy sociokulturně stejného a jiného, identity a alterity hodí k tomu, aby byly analyzovány metodou deiktické perspektivy – spolu s dalšími metodami vhodnými k jejich analýze a popisu. Neboť z pohledu sociální a kulturní antropologie se většina identitárních jevů v reálném světě nevyskytuje ve svých vyhocených, mezních podobách identity ($A = A$) nebo naopak alterity ($A \neq B$), ale právě mezi těmito dvěma krajními póly.

---

⁶ Viz SAMEK, Tomáš. *Tahle země je naše: Český a německý veřejný prostor v deiktické perspektivě*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2016.

SEZNAM LITERATURY

BERGER, Peter L., LUCKMANN, Thomas. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. ISBN 80-85959-46-1.

DESCOMBES, Vincent. *Stejně a jiné: Čtyřicet pět let francouzské filosofie (1933–1978)*. Praha: OIKOYMENH, 1995. ISBN 80-85241-74-9.

ERIKSEN, Thomas Hylland. *Etnicita a nacionalismus: Antropologické perspektivy*. Praha: SLON, 2012. ISBN 978-80-7419-053-7.

PIKE, Kenneth L. *Etic and emic standpoints for the description of behavior*. In TÝŽ. *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*. The Hague: Mouton & Co, 1967, s. 37–72.

SAMEK, Tomáš. *Tahle země je naše: Český a německý veřejný prostor v deiktické perspektivě*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2016. ISBN 978-80-7395-993-7.

SILVERSTEIN, Michael. *Schifters, linguistic categories, and cultural description*. In BASSO, Keith, SELBY, Henry (eds.). *Meaning in Anthropology*. Albuquerque: University of New Mexico, 1976, s. 11–55. ISBN 978-0-8263-0456-8.

WALDENFELS, Bernard. *Znepokojivá zkušenost cizího*. Praha: OIKOYMENH, 1998. ISBN 80-86005-49-6.

(Mgr. Tomáš Samek, M.A., Ph.D. působí jako odborný asistent na Katedře občanské výchovy a filosofie UK PedF.)